

КАНОН ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ЮНАЦТВА

У статті здійснено порівняльний огляд основних тенденцій розвитку літератури для дітей та юнацтва в Україні та Німеччині впродовж ХХ–ХХІ ст., акцентовано увагу на зміні культурних ідентичностей та, відповідно, вимог до творення сучасного міжнародного канону дитячої літератури; систематизовано наукові праці, які розширюють дослідницьке та полемічне поле в процесі канонізації сучасної літератури для дітей та юнацтва.

Ключові слова: література для дітей та юнацтва, зміна культурних ідентичностей, канон, шкільний канон, активний канон сучасної літератури для дітей та юнацтва.

Ulyana Gnidets. The canon of literature for children and youth

The article presents a comparative review of the main tendencies in the development of literature for children and youth in Ukraine and Germany in the 20th–21st centuries; the focus is on the changes in the cultural identities and, consequently, on requirements for the creation of a new modern international canon of children's literature; scientific works extending the research and polemic field in the process of canonization of modern literature for children and youth have been systematized.

Key words: literature for children and youth, change of cultural identities, canon, school canon, active canon of modern literature for children and youth.

Після Другої світової війни в суспільстві виявилася тенденція виховання “нових” дітей, де надавалося велике значення т. зв. “безпроблемній” літературі для дітей та юнацтва. Запанувала ідея створення утопічної “світової республіки дітей”, де літературознавством сприймалася лише інтернаціональна література, котра аж ніяк не виявляла національних характеристик тієї чи тієї країни / культури. Однак, як зазначає зарубіжна дослідниця дитячої літератури Е. О’Салліван у своїй фундаментальній монографії “Компаративістика в літературі для дітей та юнацтва” (2000), кінець ХХ ст. показав об’єктивну картину на ринку дитячої літератури: інтернаціоналізація літератури для дітей та юнацтва послужила передусім розмиванню кордонів між північноамериканською та європейською літературами, що призвело до стрімкого розвитку екранізації книжок для нового медіального суспільства.

Подібне розгортання утопічної ідеології, створення певного універсального безнаціонального прототипу дитини, пропаганда т. зв. “культу радянського дитинства”, починаючи від 1920-х рр. і фактично впродовж усього радянського періоду аж до 1991 р., спостерігаємо також у країнах соціалістичного простору, зокрема в Україні. З цього приводу українська дослідниця Е. Огар у монографії “Дитяча книга в українському соціумі (досвід перехідної доби)” (2013) також констатує, що “однією з виразних тенденцій розвитку українського радянського дискурсу довкола дитячої літератури була його ідеологізація під гаслом інтернаціоналізації” [5, 38]. Однак очевидні два абсолютно різні мотиваційні фактори, які рухали розвиток дитячої літератури в цих розділених “високими мурами”, непрохідними кордонами світах: на теренах Радянського Союзу інтернаціоналізація насправді була зумовлена комуністичною цензурою та ідеологічно-пропагандистськими потребами радянського “продуцента”, а поза його межами, у світі “іншому” – індивідуальними потребами масового споживача та розвитком медіа-індустрії.

Об’єднавчою ідеєю стало т. зв. “почуття інтернаціональної спорідненості, <...> яке стирає національну відокремленість між нашими дітьми” [9, 12]. Обидві системи були зорієнтовані на забезпечення масового характеру видань дитячої літератури. Однак уже наприкінці ХХ ст. ми спостерігаємо різну картину, яка характеризує розвиток дитячої літератури в радянському та позарадянському світах. Європа та Америка стрімко прогресували в книгоіндустрії та,

відповідно, збагачувалися й розкріпачувалися у своїй ментальності передусім через екранізацію “інтернаціональної” дитячої літератури, а радянська дитяча література наполегливо залишалася в рамках усталеного шаблону: “закономірним наслідком прикметної для багатьох десятиліть зневаги до смислу кінцевого продукту діяльності, до функціонування інтелектуальної продукції і пов’язані з загальним ставленням до дитини як до простого об’єкта впливу, який необхідно озброїти апробованими і раз і назавжди встановленими текстами-еталонами” [1, 26].

Проте ані утопічні постулати щодо “світової республіки дітей” чи “культури радянського дитинства”, ані комерційна чи ідеологічна інтернаціоналізація не змінила того факту, що тексти для дітей та підлітків, написані конкретними авторами в конкретних місцях по цілому світі, перекладалися різними мовами, поширювалися в інших країнах і читалися, як і читаються, іншими мовами та сприймаються реципієнтами різних національностей. Е. О’Салліван зауважує, що “той, хто, досліджуючи літературу для дітей та юнацтва, бере за основу лише її інтернаціональну сутність, не зауважує, що до неї належать також перекладні твори, підтасовані під цільову культуру, які подекуди суттєво відрізняються від вихідного тексту” [15, 15]. Е. О’Салліван першою у світовому літературознавстві підняла на науковий рівень компаративні студії в рамках дослідження саме літератури для дітей та юнацтва. У своїх працях вона розгорнула і структурувала теорію загального літературознавства для літератури для дітей та юнацтва, порівняльну поетику дитячої літератури, дослідження інтертекстуальності дитячої літератури, іміджеології, порівняльні дослідження жанру й історій розвитку літератури для дітей та юнацтва. Сама ж дослідниця бере за основу теорію перекладу у відповідному застосуванні її до літератури для дітей й юнацтва. Адже будь-який текст імпліцитно передбачає перекладача й оповідача в рамках іншої культури, т. зв. “адаптера” та, відповідно, рецептивні здібності дитячого читача “чужого пограниччя” ментальності і світобачення. Загалом же компаративне дослідження літератури для дітей та юнацтва відкриває перед нами багатоперспективність цієї літератури, яка передбачає розрізнення концептів дитячих класиків і канонічних процесів в історії розвитку літератури для дітей та юнацтва, що особливо важливо для орієнтації в багаторівневому світі сучасної дитячої літератури.

З історії зарубіжної дитячої літератури ми розуміємо, що вона, як влучно зауважує українська дослідниця Р. Мовчан, на відміну від української, “розвивалася єдиною бурхливою течією”, де “вже від початку ХІХ ст. надійно закладалася традиція таких потужних казкарів, як брати Грімм, Г.-Х. Андерсен, В. Гауф, чиї твори вирізнялися оригінальними авторськими сюжетами, заснованими на світовій міфології, фольклорі, сміливим зміщенням часопростору, вільним польотом фантазії, апелюванням до загальнолюдського й вічного. Те саме стосується і творів для дітей та юнацтва М. Твена, Р. Кіплінга, Роні-Старшого, Ж. Верна, Г. Бічер-Стоу, Е. Сетон-Томпсона та ін. ...” [4, 13].

Незважаючи на нечисленний та несистематичний переклад творів зарубіжних письменників українською впродовж ХХ ст., уже у ХХІ ст. завдяки актуалізованому міжнародному “книгообміну”, зокрема й методом “підтасовування” перекладів зарубіжних письменників під ментальну рецептивну спроможність споживача, в Україні пощастило виховати сучасного, уже незалежного від ідеологічних догм, проте ще з певним відлунням пригніченості на тлі усвідомлення національної історії та індивідуальної соціокультурної позиції, нового юного читача. І хоча ефективний “книгообмін” на наших теренах порівняно зі світом, відбувся із запізненням приблизно в 50 років, однак він однозначно набув якісно пришвидшених обертів уже відразу після розвалу Радянського Союзу.

Так, за останні десять років в Україні з'явилися переклади творів усіх провідних світових класиків дитячої літератури (з німецької це, наприклад, твори Е. Кестнера, М. Енде, П. Маара, О. Пройслера, Р. Велш, К. Нестлінгер, К. Функе та ін.). Вони поруч із класиками української дитячої літератури ХХ ст. (Марко Вовчок, Ю. Федькович, І. Нечуй-Левицький, Олена Пчілка, І. Франко, Б. Грінченко, М. Коцюбинський, Леся Українка, В. Винниченко, О. Олесь та ін.) здійснили безпосередній вплив на формування в певному сенсі сучасного канону дитячої літератури в Україні, який репрезентує зародження нових культурних ідентичностей актуального сьогодення. Творцями сучасного українського канону літератури для дітей та юнацтва стали В. Нестайко, В. Рутківський, Г. Малик, О. Гаврош, Л. Воронина, О. Дерманський, З. Мензатюк, А. Кокотюха, І. Андрусяк, М. Павленко, Марина та Сергій Дяченки, А. Качан, І. Січовик, В. Голобородько, С. Гридін, В. Бердт, О. Кротюк, М. Морозенко, О. Луцевська та ін.

А з 2010 р. українська дитяча література знову¹ потрапила у щорічний міжнародний каталог "Білі круки", який, фактично, є одним із основних "орієнтирів у світі дитячої та підліткової літератури і не лише подає найкращі видання, а й визначає ключові тенденції для видавців, критиків, продавців книжок і, звісно ж, для маленьких читачів та їхніх батьків" [див.: 10]. У 2011 р. представник Міжнародної молодіжної бібліотеки, дослідниця дитячої літератури Середньої та Східної Європи К. Вібе особисто взяла участь у науково-практичній конференції міжнародного симпозіуму "Література. Діти. Час", який проводиться в Україні щорічно з 2010 р. й набув мандрівної форми організації дослідників та експертів з дитячої літератури та промоції читання від Заходу до Сходу. Дещо пізніше, цього ж року, у Німеччині вийшла її наукова розвідка "Огляд актуальної літератури для дітей та юнацтва у Польщі, Росії, Словенії, Чехії, Україні, Угорщині", куди ввійшли імена таких репрезентативних письменників для дітей та підлітків, як С. Дерманський, О. Гаврош, Г. Малик, Н. Сняданко, І. Андрусяк, Любо Дереш, Л. Воронина, З. Мензатюк, а також ілюстратори й найкращі українські видавництва [див.: 12].

Однак, незважаючи на досить розгорнутий перелік імен та жанрове різноманіття творів в огляді від К. Вібе, що репрезентують українську дитячу літературу сьогодні, "Білі круки" орієнтують світ лише на такі твори, як "Піратські історії" О. Комової (2010), "Віршів повна рукавичка" В. Голобородька (2011), "Казка про Старого Лева" М. Савки, "Рукавичка. Українська народна казка" Р. Романишин та А. Лесіва (2012), "Вісім днів із життя Бурундука" І. Андрусяка, "Ріпка" Р. Романишин та А. Лесіва (2013). Із них у сховищі Міжнародної молодіжної бібліотеки в Мюнхені доступні для читача лише "Казка про Старого Лева" М. Савки та "Вісім днів із життя Бурундука" І. Андрусяка.

¹ До 1992 р. "Білі круки" подають лише загальну рубрику "Радянський Союз". У 1992 р. вперше каталог орієнтує світ на дитячу літературу України: її репрезентують Б. Іванов "Жок-жок, молоток" та В. Королів-Старий "Нечиста сила. Казки" видавництва "Веселка". У 1995 р. "Білі круки" вказують історичне видання для підлітків французького письменника М. Перніна (M. Pernin "Famine: The weapon of tyrants"), у якому автор проводить паралелі та показує Голодомор в Україні 1931–1933 рр. як цільове винищення українства на сході України радянською владою та антигуманітарний тираністичний проект у Косово в 1993 р. У 1997 р. ми знову бачимо Україну в переліку орієнтирів, але її репрезентує на цей раз російськомовний тритомник математика, новеліста та філософа В. Кротова "Волшебный возок". У 2001 р. вперше в каталозі з'являється ілюстрована В. Голозубовим та видана видавництвом "А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА" в 1997 р. українська народна казка "Рукавичка". У 2002 р. видавництво "А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА" представляє в каталозі відразу три ілюстровані дитячі книжки: "Снігова королева" Г.-К. Андерсена, "Песик та його місячні друзі" Г. Химича, "Козак Петро Мамарига" М. Вінграновського. У 2005 р. до каталогу "Білі круки" входять ілюстровані В. Єрком британські лицарські казки "Казки туманного Альбіону" видавництва "А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА".

Із переліку зрозуміло, що за жанром із репертуару сучасної української дитячої літератури на Заході викликають інтерес переважно поетичні твори для малят та *picturebook*, незважаючи на те, що в ці ж роки в Україні були визнані високохудожні прозові твори О. Гавроша¹, В. Рутківського², С. Гридін³, С. Дерманського⁴, Л. Воронина⁵ та ін.

Паралельно в рекомендований перелік книжок у каталог “Білі круки” входять щорічно переважно від трьох і більше варіантів літературних пропозицій від інших країн. Так, наприклад, сама Німеччина у 2010 р. орієнтує читача на 36 нових найменувань, у 2011 р. – 28, 2012 р. – 22, 2013 р. – 26. За жанром це переважно книжки-картинки для найменших, короткі оповідання та романи для дітей і великі за обсягом романи для підлітків (до 16 років) і чотири збірки поезії, серед яких осучаснене видання поезії Ф. Шіллера (з нагоди його 250-річчя) для дітей віком від 7 років під назвою “Буржуазія” (2009) та в ілюстративній пропозиції (частково у стилі коміксів) від Д. Бросінскі, збірка поезій А. Раутенберг “Вітер розвіює тисячі капелюшків” (2010), М. Шмітц-Кугля “Усі діти. Абетка шкідливої радості” (2011), А. Шнайдер “Картопля у пантофлі” (2011) для читача від 5 років.

Основні теми за останні п’ять років, які переважають у німецькомовній актуальній прозі для дітей та юнацтва, – це філософія, утопія, арешт, в’язниця, безробіття, бездомність (К. Бойє “Посередньо гарне життя. Дитяча книжка про бездомність”, 2010; для дітей від 5 років); пригоди, перше кохання, дружба, творчість, історичні події (А. Вооргове “Низовина”, 2012; роман про Другу світову війну, втечу та післявоєнне життя авторка особисто презентувала в рамках Міжнародного проекту “Література. Діти. Час” Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва та ХХ Форуму видавців у Львові у 2013 р.); фантазія, уява, іншість, права людини, стосунки батька-сина (О. Паутш “Злам”, 2009; для підлітків, особливо хлопців від 13 років); освіта, темні сторони життя, пошук ідентичності, “діскавери”, дівчатка *au-pair*, математика, сімейні стосунки, проблеми інтеграції, втеча з дому (підлітки), особистість, автобіографія, біографія, захист довкілля, природні ресурси, соціальний захист, глобалізація, рай, біблійні історії, розлучення батьків, прийомні батьки, відповідальність (міф від Т. Крейтші “Як Ківі втратив свої крила”, 2010; для дітей від 4 років); контраст, відчуття, толерантність, турбота, віртуальна реальність, штучний розум, влада, маніпуляція, смерть, подорож, старіння, спорт, страх, небезпека, нові починання, щастя, музика, любов, вірність, Голокост, звірі, конфлікт поколінь, диктатура, протест дітей, дистопія, самореалізація, емансипація (Ф.-О. Гайнріха “Ферку, ти карлику!”, 2011; для дітей віком від 5 років. Презентація книжки в Україні відбулася у 2012 р. в рамках міжнародного проекту “Література. Діти. Час” за участю автора); школа, вчитель, поведінка, нігілізм, гроші, наркотики, Голокост, концтабори, герої, неспроможність, мати-

¹ Дипломант конкурсу “Коронація слова” 2010 р. у номінації “Романи” за твір “Галуна-Далуна” та дипломант “Коронації слова” 2013 р. у номінації “Дитяча проза” за роман “Розбійник Пинтя у Залятому місті” (“Заляте місто”).

² У 2011 р. В. Рутківський став лауреатом премії “Книга року Бі-Бі-Сі” за двотомний історичний роман “Сині Води”. 2012 р. він став лауреатом Національної премії України імені Тараса Шевченка і переміг у номінації “література” за історичну трилогію для дітей “Джури” (“Джури козака Швайки”, “Джури-характерники”, “Джури і підводний човен”, 2007–2010 рр.). У 2013 р. кінопроект за романом В. Рутківського “Сторожова застава” переміг у 5-му конкурсі Державного агентства з питань кіно.

³ У 2013 р. С. Гридін став лауреатом премії “Книга року Бі-Бі-Сі” за підлітковий роман “Не такий”.

⁴ Книжка “Чудове чудовисько в Країні жаховиськ” С. Дерманського здобула перемогу рейтингу “Книжка року – 2010” в номінації “Дитяче свято”.

⁵ Леся Воронина була відзначена першою премією Національного конкурсу “Найкраща книга України 2009”, за книжку “Сни Ганса-Християна”, а у 2010 р. стала дипломантом “Коронації слова – 2010” за роман “У пошуках Огопого”.

одиначка, депресія, геній, самотність, еміграція, телепатія, втрата, буденність, самоусвідомлення, кураж (“Ріта. Дівчинка у червоній шапочці для плавання” Г. Яніша, молодого дитячого письменника, який одним із перших разом із австрійською письменницею Р. Велш узяв участь у масштабному міжнародному симпозіумі дослідників дитячої літератури у Львові у 2007 р., представивши сучасну німецькомовну прозу для дітей від 4 років в Україні); командний дух, місто, сільське життя (“Корабель у дереві. Літня пригода” Ю. Ріхтер, дуже неординарної дитячої письменниці Німеччини, також учасниці авторських читань у 2007 р. у Львові в рамках симпозіуму); расизм, імперіалізм, сексуальне насилля в сім’ї (адолюсцентний роман Б.Т. Ганіки “Червона шапочка плаче”, 2009); викрадення дітей (А. Гаммер “Серце, бийся!”, 2009); втрата соціального статусу (“Па-па, Берлін”, 2009 від П. Каш); канікули.

Дослідження показує, що українська дитяча література (особливо проза), незважаючи на своє якісне зростання, усе ще не становить великої цінності для світу. З одного боку, це, звичайно, проблема перекладів в умовах соціополітичної та економічної кризи сьогодні в Україні, однак, з другого – це питання індивідуалізації особистості, яке, як влучно зауважує В. Чернишенко у статті “Привид комунізму в дитячій літературі”, ще не посіло твердого місця в ментальності пострадянського світу на відміну від іншого. На прикладі прозових творів для різного віку читача сучасних українських письменників І. Андрусяка “Вісім днів з життя бурундука” та С. Гридїна “Не такий” він пояснює відмінність цих ментальних процесів: “Обидва сценарії – класичні схеми, які широко практикувалися у радянській дитлі. Неук починає вчитися, незграба тренується, ледар працює і досягає мети, дорівнюючись до інших, здобуваючи значок “ГТО”, тощо. Гурт дітей, якому сказали, що слабших треба жаліти, приймає до себе ущербного. Обидві схеми мають виразний виховний момент, дають змогу сформувати класичну оповідь з міцним фіналом, роками успішно використовуються і ще не раз виринуть у дитячих книгах. Однак... Європейське суспільство, проголосивши людську особистість найвищою цінністю, давно вже користується інакшими критеріями і вдається до інших рішень. Дитина з надлишковою вагою чи з будь-якими іншими фізичними вадами, згідно з цією філософією, є не менш цінною і гідною бути членом суспільства, аніж усі її здорові й стрункі однолітки. І навіть якщо товстун сідає на дієту, він знаходить друзів не тому, що худне, а тому, що він – це він, саме такий, унікальний, живий і цінний. Дитина з фізичними вадами стає щаслива не тому, що інші бояться, щоб вона не вкоротила собі віку чи не вступила якоїсь дурниці, а тому, що всім загалом начхати, скільки кілограмів у їхнього друга” [див.: 14]. Тепер стає зрозуміліше, чому західний світ орієнтує свого читача переважно на українську дитячу поезію, здебільшого представлену в чудових ілюстраціях українських художників. Так, уже цього року Україна завдяки надзвичайно високохудожньому рівню ілюстрацій студії “Аграфка” вперше отримала світову нагороду в номінації “Opera Prima” конкурсу “Bologna Ragazzi Award – 2014” за книжку “Зірки і макові зернята”.

Винятком, щоправда, можна вважати прозові твори Г. Малик “Злочинці з паралельного світу” та С. Дерманського “Вужик Онисько”, репрезентовані в 2013 р. в межах Європейського дитячого ярмарку в м. Заарбрюкен (Німеччина), а також прозовий проект “Видавництва Старого Лева” та ГО “Трансліт” “Мама по-скайпу”, куди ввійшли короткі оповідання провідних українських дитячих письменників і вперше були перекладені та видані німецькою мовою відповідно до ментальної та культурної рецептивної спроможності західного читача та репрезентовані в рамках Лейпцігського книжкового ярмарку також у 2013 р.

Проте недостатня репрезентація української дитячої літератури спостерігається не тільки у світі, а й у нашій країні також. Незважаючи на позитивні “мейнстріми” в розвитку цієї літератури, в Україні досі відчувається брак безпосереднього, послідовного та структурованого огляду як українською, так і тим більше іноземною мовами, творів українських канонічних дитячих письменників від 1991 р. з боку вітчизняних літературознавців.

В Україні фахове дослідження дитячої літератури розпочалося понад 10 років тому й репрезентоване передусім працями Е. Огар, О. Папуші та У. Гнідець. Е. Огар насамперед цікавить книга як ринкова медіапродукція [див.: 5, 6], О. Папуша зосереджує свою увагу на питаннях нарації в її співвідношенні з дитячою літературою [див.: 7], дисертація У. Гнідець розкриває особливості літературної комунікації у творах для дітей та юнацтва на прикладі німецькомовної репрезентативної дитячої прози (тенденції історичного розвитку до 2005 р., зміна комунікативної парадигми наприкінці ХХ ст., класики та сучасні представники дитячої літератури) [див.: 2]. Ці студії, а також масштабний міжнародний симпозіум “Візуалізація образу дитини у літературі”, який був організований у 2007 р. Львівським національним університетом імені Івана Франка за участю дослідників з дитячої літератури з-понад 20 країн, суттєво посприяли розвитку української фахової школи дослідження літератури для дітей та юнацтва. Так, уже 2009 р. був заснований перший в історії України Центр дослідження літератури для дітей та юнацтва, який перманентно проводить семінари, круглі столи, наукові конференції, симпозіуми та інші культурні просвітницькі заходи, зокрема з популяризації читання як необхідного рецептивного, рефлексивного та комунікативного процесу для подальшого розвитку літератури для дітей та юнацтва. З часу започаткування щорічного міжнародного симпозіуму “Література. Діти. Час” у 2010 р. Центру пощастило залучити до наукової полеміки щодо дитячої літератури понад 500 провідних фахівців як з України, так і з-за кордону. Їхні праці репрезентовані нині в чотирьох випусках “Вісника Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва”, які вже посіли своє місце в найбільшій науковій бібліотеці для юнацтва в Мюнхені серед інших світових дослідницьких проєктів. Звісно, можна ще багато говорити та сперечатися про не завжди ще достатній рівень окремих публікацій, але однозначно варто вже стверджувати, що наука про літературу для дітей та юнацтва в Україні прогресує, про що свідчать, зокрема, наукові розвідки Б. Шалагінова, Л. Грицик, Р. Мовчан, С. Іванюка, О. Червінської, Л. Мацевко-Бекерської, Н. Логвіненко, Т. Качак, Л. Овдійчук, Н. Марченко, Б. Салюк, О. Луцевської та ін., які відбивають “дорослий” філологічний погляд на дитячу літературу сьогодні.

Наприклад, 2013 р. побачили світ три важливі для подальшого розвитку досліджень про літературу для дітей та юнацтва наукові екскурси Е. Огар, Б. Салюк та Т. Качак [див.: 3; 6; 8]. Ці праці засвідчують формування певних, властивих українському літературознавству критеріїв, за якими саме ті, а не ті твори стають сьогодні в певному сенсі канонічними й визначають відповідні тенденції подальшого розвитку літератури для дітей та юнацтва. А досвід співпраці українських і німецьких дослідників та дитячих авторів, аналіз наукових праць у цій сфері, зокрема з боку зарубіжних дослідників Б. Кюмерлінг-Майбауер, Я. Мікоти, К. Вібе та ін., показує нам подекуди суттєву розбіжність в основних інтенціях канонічних текстів, які спостерігаються впродовж останнього десятиліття.

Розвиток глобальної культури з переплетенням різних світових економічних систем, який супроводжується та обслуговується новими медіями й іншими сучасними комунікативними та інформаційними технологіями, розвал

політичних кордонів, зростання добровільної мобільності індивідуумів, а також переселення народів, зумовлені війною, бідністю або ж політичними репресіями, відкриває дедалі ширший простір мультикультуральної комунікації. Це викликає конфлікти, але водночас і зародження нових культурних ідентичностей у кожній окремій нації, переплетення яких і реалізує сучасний канон дитячої літератури.

Різноманіття тем, кількісне та якісне “дорослішання” дитячої літератури нині потребує, відповідно, деякої ілюстрації та порівняння канонічних процесів у розвитку літератури для дітей та юнацтва в Україні та Німеччині. Їх зіставлення й аналіз сьогодні особливо на часі, так само як на часі й сам дискурс навколо канону взагалі та канону в дитячій літературі зокрема. Очевидно, що саме поняття канону за останні десятиліття перебуває в полемічному колі світових теоретиків.

Канонізація – це передусім взаємодія соціально-культурних, дискурсивних та / або інституційних факторів, яка відбувається за умов встановлення певного патріархального порядку, упровадження різного типу цензури (наприклад, ідеологізація комунізму у ХХ ст.) або інституційних механізмів (школа, університет – дві важливі інстанції у процесі каноновизначення). У цьому значенні канон розуміємо як корпус текстів, у поширенні яких зацікавлене певне суспільство чи культура. Фактично канон “створюється” штучно “і переважно має дещо справу із владою” [16, 9]. Однак С. Вінко зазначає ще одне розуміння канону, дещо менш офіційне, однак певною мірою доступніше та демократичніше (не в останню чергу завдяки праці Г. Блюма “Західний канон” [див.: 11]). Згідно із цим трактуванням досить стрімко поширюється визнання текстів як канонічних не через контекстуальні чи інституційні фактори, а через власне самі текстові ознаки та якості. Отже, для нашого дослідження канонічних процесів в актуальній літературі для дітей та юнацтва особливо важливим визначенням є те, що канон творять найкращі твори за відповідними особливостями.

Поняття канону в літературі для дітей та юнацтва розгортає у своїй фундаментальній праці “Дитяча література, канонотворення та художня цінність” німецька дослідниця Б. Кюммерлінг-Майбауер, авторка численних наукових праць з теорії дитячої літератури та, зокрема, упорядниці найбільшого міжнародного лексикону класиків дитячої літератури, куди вперше ввійшло ім'я І. Франка як всесвітньовідомого класика української дитячої літератури. Б. Кюммерлінг-Майбауер спостерігає за змінами в оцінюванні та сприйнятті дитячої літератури: “Як тільки специфічна дитяча література в Німеччині в період пізнього Просвітництва почала встановлюватися, умови її визнання через педагогів, літературних критиків та письменників здавалися спочатку ідеальними. Визнані автори, які зробили собі ім'я або як учителі, як педагоги, або як письменники для дорослих, писали дитячі книжки, які не служили апріорі винятково повчально-виховній функції, але які вважали право дитини на розмову такою самою вимогою, як і писати літературні високоякісні твори для дітей” [13, 271]. Цей процес в Україні спостерігаємо значно пізніше, аж на початку 1960-х рр., коли, як пише українська літературознавець Р. Мовчан, “з'явилася плеяда талановитих митців-шістдесятників, які активно так чи так почали долучатися до дитячої літератури: В. Нестайко, В. Близнець, Є. Гуцало, В. Симоненко, М. Вінграновський, Ліна Костенко, І. Жиленко, Д. Павличко, Гр. Тютюнник, А. Дімаров, В. Шевчук, Я. Стельмах, Б. Харчук та ін. Тому саме в цей короткий період із новою потужністю відкрилася забута, затерта ніша дитячої літератури як самодостатнього естетичного феномена. Чи не тому до нього долучаються й митці старші – О. Гончар, М. Стельмах?” [4, 16]. Твори

цих письменників знаменували перший ідеологічний та комунікативний злам в історії української дитячої літератури т. зв. радянського періоду, творячи разом з тим новий канон, який базувався на певному розкріпаченні власної світоглядної позиції, “психологічної самореалізації, висловлення власного, можливо, й “крамольного”, погляду на радянську дійсність, апелювання до вічного та уселюдського” [4, 16]. Це до певної міри також стирало грані між дитячою та дорослою літературою, прорубуючи дорогу, створюючи ідеальне для цього часу підґрунтя для самостійного розвитку та серйозного сприйняття дитячої літератури.

Подібно як дитячі твори німецьких письменників Йогана Бернгарда Баседова, Фрідріха Юстіна Бертуха, Йоахіма Гайнріха Кампе, Кристіана Овербека та Кристіана Фелікса Вайзе та ін. наприкінці XVIII – початку XIX ст. отримали за своє високохудожнє слово визнання не лише з боку педагогів та критиків, а й сучасників-філософів, філологів та літературознавців і, відповідно, одразу ж посіли місце у програмі шкільного читання, так і літературні казки Т. Коломієць, В. Шевчука, В. Симоненка, В. Близнеця, Д. Павличка та ін. становлять і донині т. зв. “шкільний канон”, “бо ж історично вже так склалося для України, що освіта й твори для дітей продовжують іти разом” [4, 17]. При цьому дитячу літературу розглядають як домінують педагогічного процесу, але водночас визнають її високу художню літературну цінність і значущість у сферах естетики та психології. Тому “шкільний канон” слугує передусім розвитку літературного смаку, естетичному вихованню відчуття краси та регулюється відповідно до психо-емотивної спроможності сприйняття з боку читача, який зростає. Корпус літератури “шкільного канону” донедавна складали твори дорослих класиків, які із часом увійшли в “коло дитячого читання” або були ними спеціально написані для дітей.

Однак у межах порівняльного літературознавства сьогодні проводяться паралелі в розвитку літератури загальної та літератури для дітей / юнацтва, остання з них характеризується передусім через різновікового адресата, подвійну приналежність до педагогічної і літературознавчої системи дослідження та асиметрії комунікації, у якій дитячий читач спілкується з дорослими авторами та іншими посередниками в єдиній текстуальній площині, де імпліцитно закладений код специфічного комунікування “для” [див.: 2].

На відміну від “шкільного канону” “канон літератури для дітей та юнацтва” охоплює лише твори, спеціально написані для дитячого читача. Сучасний канон дитячої літератури передбачає реалізацію таких трьох критеріїв: інтернаціональність, інтеграція в дитячу літературу всіх жанрів, відкритість до сучасності як продовження традиційного канону. Канон сучасної літератури для дітей та юнацтва, вважаємо, активний, оскільки в поточному процесі оцінки сьогодні з боку літературознавців, критиків, та й самих споживачів-читачів деякі твори можуть підлягати деканонізації, а деякі можуть, навпаки, оновлено входити в його актуальний корпус. Отож полемічний дискурс у цьому питанні вважаємо для дослідників дитячої літератури відкритим.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бутенко І.* Книга для детей: общественные потребности и их удовлетворение // *Книга: исслед. и материалы.* – 1990. – №60. – С. 26.
2. *Гнідець У.* Специфіка комунікації у літературі для дітей та юнацтва (на матеріалі сучасної німецькомовної прози): Дис. ... канд. філол. наук / Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського. – Сімферополь, 2008.
3. *Качак Т.* Література для дітей і дитяче читання у контексті сучасної літературної освіти: Збірник науково-методичних статей. – Івано-Франківськ: Тіповіт, 2013. – 132 с.

4. Мовчан Р. Література для дітей та юнацтва в системі історії української літератури ХХ століття // *Література*. Діти. Час: Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва. – Вип. 1. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. – С. 12-17.
5. Огаф Е. Контраверсійність радянського дискурсу // Огаф Е. Дитяча книга в українському соціумі (досвід перехідної доби): Монографія. – Львів: Світ, 2012. – С. 38-55.
6. Огаф Е. Дитяча книга в українському соціумі (досвід перехідної доби): Монографія. – Львів: Світ, 2012. – 320 с.
7. Пануша О. Наратив дитячої літератури: специфіка художнього дискурсу: Авторефер. дис. ... канд. філол. наук / Тернопільський державний педагогічний ун-т ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2003. – 20 с.
8. Салюк Б. *Perpetuum mobile* дитячої літератури: типологія традиційних образів дитини-бешкетника: Монографія. – Донецьк: ЛАНДОН-XXI, 2013. – 216 с.
9. *Советская детская литература: Уч. пособ. для библиотек фак. ин-тов культуры и пед. вузов.* – М.: Просвещение, 1978. – С. 12.
10. <http://www.barabooka.com.ua/mizhnarodnij-katalog-bili-kruki/>
11. Bloom H. *The Western Canon – The Books and School of the Age.* – New York, 1994.
12. http://www.bosch-stiftung.de/content/language1/downloads/Studie_Kinder_Jugendliteratur_MOE.pdf
13. Kümmerling-Meibauer B. *Integration und Ausgrenzung: Wandel in der Bewertung von Kinderliteratur* // Kümmerling-Meibauer B. *Kinderliteratur, Kanonbildung und literarische Wertung.* – Stuttgart, 2003. – S. 271-284.
14. http://litakcent.com/2014/04/09/pryvvyd-komunizmu-v-dytjachij-literaturi/?fb_action_ids=687387601327882&fb_action_types=og.likes
15. O'Sullivan E. *Kinderliterarische Komparatistik.* – Heidelberg: Winter, 2000. – 549 s.
16. Winko S. *Literatur-Kanon als invisible hand-Phänomen* // *TEXT + KRITIK. Zeitschrift für Literatur. SONDERBAND / Hrsg. von H.-L. Arnold.* – München, 2002. – S. 9-24.

Отримано 12 квітня 2014 р.

м. Львів